

KOMUNIKÁCIA: MYSLENIE VO VEĽKOM

MIROSLAV MARCELLI, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

MARCELLI, M.: Communication: Thinking on a Large Scale
FILOZOFIA 64, 2009, No 5, p. 411

The paper focuses on the role of quantity in the studies of communication. The first step in the examination of the quantity of participants involved in the process of communication was the transition from the telegraphic model to the orchestra model. This step was done by the representatives of the New communication as well as in the course of the development of the semiotics studies. The second step leads us to the city model that can be found in Lévi-Strauss' early works. The city model enables us to take into account not only the unconscious and unintentional activities of the participants, but also the effects of multiplicity. One of the most important achievements of this approach is the idea of a collective intelligence.

Keywords: Communication – Community – Participation – Urban space – Collective consciousness

Keď začneme hovoriť o komunikácii, okamžite sa pred nami otvára pole, kde vystupuje nejaké spoločenstvo. Napokon, latinské *communicare*, z ktorého výraz *komunikácia* pochádza, má veľmi blízko k výrazom *communis*, *communio* a *communitas* označujúcim niečo spoločné a spoločenstvo. Znie to ako banalita, ale treba to povedať: Komunikácia sa odohráva medzi viacerými ľuďmi, ktorí niečo spolu zdieľajú. Výraz *zdieľanie* je na vyjadrenie spoločenskej povahy komunikácie veľmi príhodný, pretože naznačuje podiel na niečom spoločnom. Dodnes komunikovaním rozumieme akt, ktorým sa niečo stáva spoločným; komunikácia zospoločenštuje v najširšom zmysle slova.

1. Aby sme sa však od tohto spoločného základu dostali k súčasnému chápaniu komunikácie, musela sa odohrať celá jedna história sémantických posunov, zúžení a rozšírení. Všimnime si najskôr, ako sa táto história javí z pozícií, ktoré zaujal široký prúd výskumov nazývaný Nová komunikácia.

Yves Winkin, ktorý svoju štúdiu venovanú Novej komunikácii začína prehľadom základných etáp histórie sémantického vývinu, upozorňuje, že vo vývine zmyslu francúzskych výrazov *communiquer* a *communication* sa prvá dôležitá zmena odohrala na prelome 15. a 16. storočia. Tieto výrazy, ktoré dovtedy označovali iba rozdeľovanie (sa) medzi viacerými, spoločné vlastníctvo a zdieľanie niečoho, nadobudli v tom čase nový, presnejší význam. Odvolávajú sa na Littrého slovník, Winkin píše: „Po tomto všeobecnom zmysle »rozdeľenie medzi dvoma alebo viacerými« sa v 16. storočí objavuje zmysel »zdeliť«¹

¹ V origináli je výraz „faire part(age)“. Francúzske „faire la part“ znamená dať podiel; „partager“ znamená (okrem iného) rozdeliť. Uvedomujem si, že výraz „zdeliť“, použitý v zmysle oznámiť, naráža na námietky jazykovedcov, v tomto prípade však bolo potrebné zachovať základ „diel“, a tak prejsť od aktu rozdeľovania k zdieľaniu, inak by výpoveď stratila obsah. Nejde však len o tento konkrétny

nejakú správu. Od tej doby, od konca storočia »communiquer« začína znamenať aj »prenášať« (napríklad chorobu).“ Neskôr, v 18. storočí sa vo vývine používania výrazu *communication* už jednoznačne presadzuje tento novší a špecifickejší význam: „Zdá sa teda, že použitia označujúce všeobecné »rozdeľovanie« ustupujú do úzadia a prenechávajú miesto použitiam sústredeným okolo »prenášania«. Od kruhu prechádzame k úseku. Vlak, telefóny a médiá sa postupne stávajú »prostriedkami komunikácie«, t. j. prechodu od A k B“ ([11], 14). V súčasných slovníkoch francúzskeho jazyka potom celkom prevládol význam prenášania, prenosu, odovzdávania a šírenia (fr. *transmission*).

Vo vývine zmyslu anglických ekvivalentov týchto výrazov našiel Winkin veľmi podobné etapy a smerovania. Chronológia sa v rozhodujúcich bodoch nápadne zhoduje s francúzskou. Keď sa v 15. storočí v angličtine objavuje slovo *communication*, je jeho zmysel silne poznačený zmyslom latinského *communis*, takže tento výraz označuje akt zospoločenšenia. Potom prichádza zmena: „Na konci 15. storočia sa »communication« stáva označením aj zospoločenšeneho *predmetu* a o dve storočia neskôr aj *prostriedku zospoločenš'ovania*“ ([11], 14 –15). V súvislosti s rozvojom dopravných prostriedkov v 18. storočí sa tento termín zovšeobecňuje, takže označuje cesty, kanály a železnice. Od polovice 20. storočia sa k nim pridávajú ďalšie prostriedky, médiá ako tlač, film, rozhlas a televízia. Aj vývin termínu v anglickom jazykovom kontexte nám ukazuje, že komunikačné zospoločenšenie už neprináša upevnenie zväzkov v komunite, ale prenos nejakých obsahov od jedného bodu k druhému.

Na konci tohto vývinu sa teda kruh rozpadol na segmenty a komunikácia sa stala prenosom. Dodajme, že nielen podľa francúzskeho a anglického terminologického vymedzenia. Naše dnešné slovníky pri výraze „komunikácia“ tiež na prvom mieste uvádzajú význam prenosu, pričom tým, čo sa pri komunikácii prenáša, je podľa nich informácia. *Slovník cudzích slov* výrazu komunikácia priradzuje tento význam: „1. odb. prenos najrozličnejších informačných obsahov v rámci rozličných komunikačných systémov s použitím rozličných komunikačných médií, najmä prostredníctvom jazyka, oznamovanie: mat. teória informácie; zool. dorozumievanie medzi živočíchmi; lek. patologická k.; 2. verejná doprava, verejné spojenie, styk: železničná, vodná, letecká k.; 3. priestor vymedzený na spojenie dopravnými prostriedkami, dopravná cesta“ ([5], 489). Ako vidno, v tomto vymedzení sa hneď v prvom bode objavuje odkaz na matematickú teóriu informácie. Keď Yves Winkin našiel v dodatkoch k vydaniu francúzskeho slovníka *Grand Robert* z roku 1970 medzi význammi komunikácie na piatom mieste kybernetiku, bolo to preňho svedectvo, že sémantická história tohto pojmu dosiahla svoj bod obratu. Podľa jeho názoru sa tu odohral definitívny rozchod *komunikácie* s minulosťou: od tejto chvíle vstupuje do vedeckého slovníka. Okamih vstupu do novej, vedeckej etapy vyznačujú dve diela. Prvým z ich je Wienerova práca *Cybernetics* (1948); druhé napísal Wienerov bývalý žiak Claude Shannon a nazval ho *The Mathematical Theory of Communication* (1949; spoluautor bol

---

prípad. Výraz „zdeliť“ má pre nás tú prednosť, že dovoľuje plynulo prejsť od rozdeľovania sa k oznamovaniu. *Slovník slovenského jazyka* k výrazu „zdeliť“ (ktorý označuje ako knižný a zastaraný) priradzuje význam oznámiť a k výrazu „zdeliť sa“ významy rozdeliť sa, podeliť sa (pozri [4], V, 579). Vývin chápania výrazov „komunikácia“ a „komunikovať“ prebiehal od všeobecného „zdieľať“ k špecifickejšiemu „zdeľovať“.

W. Weaver). O situácii, ktorá sa vďaka Shannonovej teórii vytvorila, Winkin hovorí: „Claudovi Shannonovi sa podarilo sformulovať jasnú a presnú teóriu. »Matematická teória komunikácie«, ktorú predkladá vo svojej knihe z roku 1949, je teóriou *prenosu*. Komunikáciu chápe v tom význame, aký prevládol od 18. storočia“ ([11], 17). Na konci štyridsiatych rokov sa teda komunikácia nadobro rozišla s predstavou, ktorá ju uzatvárala do kruhu komunity stmelenej zdieľaním istých spoločných vecí. Vedecká predstava o komunikácii nielenže tento kruh roztrieštala na jednotlivé segmenty, ale prenos medzi ich krajnými bodmi umiestnila na rovnú čiaru. Zatiaľ čo Wienerova schéma bola cirkulárna, Shannon (ktorý pracoval v laboratóriách telefónnej spoločnosti Bell) predložil lineárnu schému komunikácie. Na Shannonovej schéme, ktorá sa pre mnohých stala predobrazom procesu komunikácie, sa prenos odohráva na úsečke spájajúcej – rovnako ako pri telegrafickom spojení – zdroj informácií s adresátom správy. Winkin na príklade Jakobsonovho modelu rečovej komunikácie² ukazuje, ako sa táto schéma rozšírila, a potom uzatvára: „Akoby jediným prvkom, ktorý Shannon vedel odkázať ne-inžinierom, bol obraz telegrafu, prítomný už v jeho pôvodnej schéme. Možno teda hovoriť o telegrafickom modeli komunikácie“ ([11], 20).

Keď sa z komunikácie stal prenos informácií a keď sa poznávanie tohto procesu zmocnila nová veda o informáciách, presadil sa model, podľa ktorého komunikácia prebieha ako pohyb kódovania a dekódovania správy medzi dvoma individuami. Winkin, ktorý vstup vedeckej teórie do komunikácie vyhlásil za rozhodujúci bod sémantického vývinu, teraz pripája upozornenia na spätosť telegrafického modelu s filozofickou tradíciou, čo „človeka chápe ako myseľ uzavretú v tele, vysielajúcu myšlienky vo forme zretiazovaných slov... Podľa tejto tradície je komunikácia medzi dvoma jednotlivcami verbálnym, vedomým a zámerným aktom“ ([11], 22). Winkin túto časť svojho textu nazval *Telegraf a orchester*, čím dal jasne najavo, že telegrafický model komunikácie pri všetkom uznaní jeho prínosu pokladá za prekonaný. Staví proti nemu model, ktorý využíva analógiu s orchestrom, aby verbálnu, uvedomenú a intencionálnu komunikáciu zaradil do širšieho komplexu signifikantných prejavov odohrávajúcich sa medzi členmi skupiny. Namiesto koncepcie jednosmerného „telegrafného“ prenosu informácie medzi dvoma krajnými členmi prichádza nový model s požiadavkou študovať komunikáciu pojmami komplexnosti, kontextov a cirkulárnych procesov. Nová komunikácia, ktorá takýmto viacnásobným rozšírením perspektívy ohlasuje svoj príchod, sa vôbec neodkláňa od kybernetických výskumov, iba v ich rámci opúšťa schannonovskú linearitu v prospech wienerskej cirkularity. Winkin pripomína, že Gregory Bateson sa aktívne zúčastnil na zrode kybernetiky a jej nástroje stále vo svojich reflexiách využíval. K menu Bateson pridáva Winkin titul „dekan Kolégia“, čím naznačuje jeho význačné postavenie v Neviditeľnom kolégiu, ktoré sa od polovice minulého storočia začalo utvárať v kalifornskom mestečku Palo Alto. Na tomto mieste sa stretli bádatelia prichádzajúci z rozličných kútov sveta a rozličných disciplín, aby tu spolu rozvinuli výskumy, ktorých línia nadväzovala na Batesonov pokus uplatniť logiku a kybernetiku na komunikačné procesy. Seminára a prednášky prerástli do spoločných projektov, ktorých výsledky sa začali označovať ako práce

---

² Jakobson rečovú komunikáciu chápe ako proces, ktorý sa odohráva medzi adresovateľom a adresátom. Aby správa, ktorú adresovateľ vysielal, bola účinná, vstupuje okrem nej do komunikácie kontext, kód a kontakt (pozri [3], 40).

„školy z Pala Alta“.³ Ani potom, čo do tohto výskumného programu priniesli významné inovácie Birdwhistell a Sheflen (vytvoriac vo Filadelfii jeho druhé centrum), sa neoslabilá základná tendencia k rozširovaniu poľa komunikácie. Naopak, Birdwhistell rázne odmieta, že by jednotliviec mohol byť autorom komunikácie, hovorí o *participácii* a hranice komunikačných procesov rozširuje až na celú kultúru.

„Cieľom analógie s orchestrom je ukázať, že subjekt nie je ani zdrojom, ani završením komunikácie, ale že sa dá hovoriť iba o tom, že na nej participuje“ ([11], 25). Nazdávam sa, že toto zdôraznenie participačnej úlohy subjektu je jedným z rozhodujúcich príspevkov Neviditeľného kolégia k utváraniu novej koncepcie komunikácie. Po fáze, keď sa koncepcia komunikácie odtrhla od komunity a komunikujúcich predstavila ako dvojicu adresovateľ-adresát, takto prichádza výskumný program, ktorý úlohu účastníkov chápe ako participáciu na širšom procese. Obraz orchestra, ktorý je produktom tak antropologických, ako aj psychiatrických výskumov odvíjajúcich sa v Neviditeľnom kolégiu, dovoľuje nazývať ich spoločnú platformu Novou komunikáciou. Zároveň nám zdôrazňovanie participácie pripomína niečo z toho, čím bola komunikácia kedysi, v časoch, keď sa prejavovala zdieľaním. Komunikácia nie je prenos správy od niekoho k nikomu; je to participácia na skupinovom podujatí, ktoré sa dá prirovnať k hre orchestra, čo nemá ani dirigenta, ani partitúru.

2. Prúd nazývaný Novou komunikáciou je naozaj široký. Od roku 1967, keď týmto menom John H. Weakland nazval spoločné smerovanie viacerých programov stretávajúcich sa pri problematike komunikácie, sa v ňom vynárali nielen nové generácie,⁴ ale aj nové výskumné programy prenikajúce do ďalších oblastí komunikačných procesov. Upozornenia na nedostatky telegrafného modelu a na potrebu jeho prekonania sa však nijako neobmedzovali na súčasť tohto prúdu, akokoľvek široko ho chápeme. S podobnými výhradami sa stretávame aj v semiotických výskumoch, kde tento model dostal konkretizáciu v Jakobsonovej schéme rečovej komunikácie. Jean-Marie Klinkenberg vo svojej syntetickej práci *Prehľad všeobecnej semiotiky (Précis de sémiotique générale)* po vysvetlení základných súčastí tejto schémy a naznačení možností jej uplatnenia prechádza k upozorneniam na hlasy kritikov, ktorí jej vyčítajú, že komunikáciu predstavuje ako pingpong. Pri upozornovaní na nedostatky takto úlohu telegrafu prevzal pingpong, no pokus o ich riešenie sa aj tentoraz odvoláva na predstavu orchestra. Ako píše Klinkenberg, odporcovia jakobsonovskej schémy chcú pingpong nahradiť „modelom orchestra“, v ktorom je „komunikácia kolektívnym procesom, kde každý hrá svoj part (bez toho, aby tam bol dirigent...), a pritom sa zhoduje s partom druhého.“ S náčrtom rozširujúcej perspektívy spája Klinkenberg konzekvencie v oblasti semiotických výskumov: „Semiotika tak ústi do disciplín ako konverzačná analýza alebo etnografia komunikácie“ ([3], 64).

Tušíme, že perspektíva tohto vyústenia môže semiotikom prinášať tak príslušbu produktívnych možností, ako aj hrozbu straty teoretickej opory. Prijatie predstavy orchestra hrajúceho bez dirigenta a vopred danej partitúry otvára komunikáciu súborom, ktorých

---

³ Okrem Batesona treba spomedzi zakladateľov školy z Pala Alta uviesť predovšetkým Dona Jacksona a Paula Watzlawicka. O tejto škole pozri [9].

⁴ V doslove k svojej knihe napísanom roku 2000 hovorí Winkin o bádateľoch štvrtej generácie (pozri [11], 340).

signifikantné správanie sa vymyká normám a pravidlám odvodeným z komunikácie v malých skupinách. Z pozadia sa potom vynára riziko, ktorého charakter už nie je čisto teoretický. Nič nám nezaručuje, že postup k väčším zoskupeniam sa zastaví pri telesách, ktoré ešte budeme môcť, aspoň voľne, metaforicky nazvať orchestrami. Na jednej strane sa zdá, že spoločný pohyb viacerých disciplín, ktoré vo svojich výskumoch komunikácie opustili model telegrafu v prospech modelu orchestra, vracia chápanie komunikácie k významu, ktorý ju spájal s komunitou a so zdieľaním spoločných obsahov; na druhej strane sa však vynára perspektíva postupu k súborom, ktoré nielenže nemajú jednotiacie centrum („dirigenta“), ale neobmedzene prijímajú nové prvky, strácajú tak povahu celku. V tomto druhom prípade sa obraz kruhu znovu rozpadáva. Ak si uvedomíme, akú významnú úlohu v našej mentalite hrala a stále hrá predstava komunity ako uzavretého spoločenstva, bude nám jasné, prečo nebezpečenstvo otvorenia kruhu komunikácie nie je iba teoretické. Ten, kto si myslel, že návratom k cirkulárnemu modelu sa obnovuje príležitosť na úvahy o komunitnom prostredí ako o podmienke komunikácie, musí teraz priznať, že kruhu komunikujúcich hrozí definitívny rozpad.

Pri pohľade do príručiek a všeobecných prehľadov, ktoré z lingvistických alebo semiotických pozícií pristupujú k problematike komunikácie, zistíme, že len čo komunikáciu otvorí neverbálnym prejavom, uzatvorí ju obmedzením účastníkov komunikačného procesu.⁵ Semiotika upozornila na obmedzenia, ktoré skúmaniu procesov komunikácie vnucuje telegrafná schéma, poukázala na potrebu jej prekonania a podobne ako Nová komunikácia našla alternatívu v modeli orchestra; no pri vstupe do otvoreného poľa, čo sa takto objavilo, ju začala hať obava zo straty teoretickej a spoločenskej opory. Zdalo sa, že keď komunikačné procesy začneme študovať v spoločenstvách, ktoré sa nedajú uzavrieť do kruhu komunity, možnosti teoretickej reflexie sa zredukujú na zachytávanie štatistických súborov.

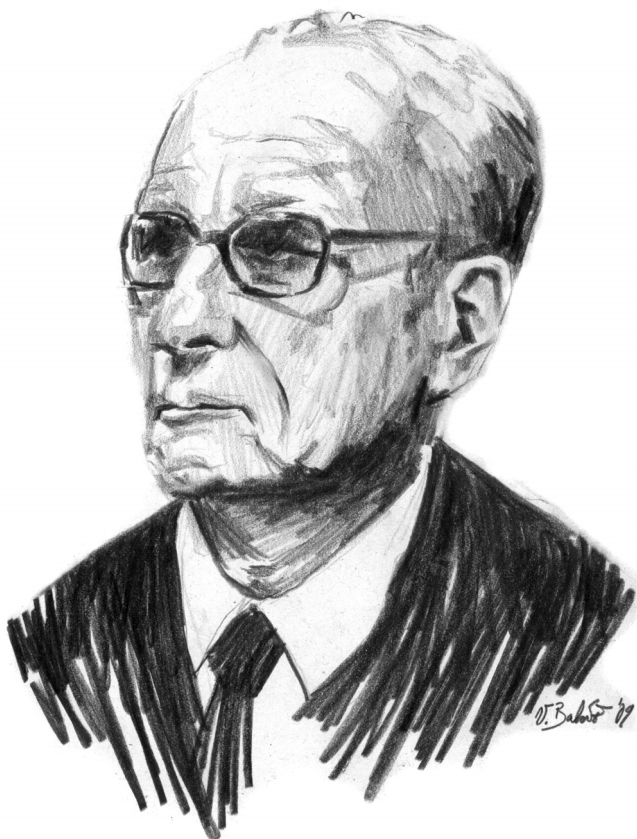
3. Ťažko by sme našli výstižnejšie vyjadrenie tejto situácie než to, čo nám ponúkol Claude Lévi-Strauss. Všimnime si obraz, ktorým približuje neistú situáciu totemických klasifikácií: „Jako palác unášen tokem řeky, klasifikace má sklon se zhroutit, a vlivem proudů a tíšin, překážek a úžin se její části kombinují navzájem jinak, než jak by si to přál architekt“ ([7], 320). Táto veta pomenúva živel, ktorý tak rozkladne pôsobí na výtvory klasifikačného úsilia: „... mezi strukturální povahou klasifikace a statistickou povahou jejího demografického substrátu dochází k ustavičnému konfliktu“ ([7], 319). Základy stavby klasifikácie teda ustavične podmieľa „demografický substrát“. Konfliktný vzťah, v ktorom populácia vystupuje ako substrát i rozkladný prvok, sa dá rozšíriť na všetky druhy štruktúrnych usporiadaní. Naozaj, Lévi-Strauss je presvedčený o základnom protiklade dvoch časov a dvoch modelov: Na rozdiel od reverzibilného času, vlastného „mechanickým“, štruktúrnym modelom, prináša vývin populácie ireverzibilné zmeny, v dôsledku čoho spoločenstvo prichádza o rovnováhu a musí svoj život merať historickým časom. Protiklad, ktorého podobu sme našli v konflikte medzi klasifikačnými systémami a históriou, sa u Lévi-Straussa prenáša ešte aj za oblasť metodológie: nachádzame ho v roz-

---

⁵ Pozri napr. [1], kde neverbálnu komunikáciu reprezentuje dvojica lekár – pacient.

delení všech společností na dva základné typy: na „studené“ (ktoré prirovnáva k hodinám) a „teplé“ (podobajúce sa parnému stroju).⁶

Claude Lévi-Strauss

Rozhodnutím venovať sa mechanickým modelom Lévi-Strauss svoje etnologicke skúmania z metodologickeho hľadiska priblížil k lingvistike; zároveň pred ním zreteľne vystúpil zásadný rozdiel, ktorým sa predmet jeho skúmaní napriek všetkým analógiám odlišuje od predmetu lingvistiky, od jazyka: Zatiaľ čo jazyk (podľa de Saussura) smeruje od náhodnosti k motivovanosti, systémy, ktoré študuje etnológia, smerujú od motivácie k náhodnosti.⁷ Je len otázkou času, kedy rozkladný vplyv spodnej vody nadobudne také rozmery, že palác sa celkom zrúti a jeho trosky začne unášať tok dejín. Za istou hranicou sa z populačného základu stane prírodný živel, nepriateľský ku všetkým usporiadaniam.

Odvážim sa povedať, že Lévi-Strauss svojím obrazom paláca postaveného

nad vodou vyjadril zdroj obáv, ktoré teoretickú reflexiu komunikácie obchádzali pri vstupe do poľa, čo sa otvorilo po opustení telegrafického modelu. Model orchestra nabádal uvažovať o väčších zoskupeniach a zároveň aspoň implicitne kládol kvantifikačné obmedzenia, za ktorými už „mnohí“ prestali byť jednotne organizovaným súborom. Obraz podmývaného paláca nám tieto obmedzenia približuje a zároveň prináša poznanie, že ich prekročenie je nevyhnutnosťou, pretože základ stavby má tendenciu k živelnému rastu.

⁶ Pozri [2], kap. *Hodinky a parné stroje*, s. 35 – 46.

⁷ „Podle de Saussura tudíž jazyk směřuje od nahodilosti k motivaci. Naproti tomu systémy, které jsme až doposud zkoumali, směřují od motivace k nahodilosti: pojmová schémata... jsou ustavičně znásilňována, aby se do nich vpravili prvky pocházející odjinud“ ([7], 217 – 218).

4. Model orchestra otvoril štúdiu komunikačných procesov novej sféry: k verbálnym, vedomým a zámerným aspektom komunikácie pristúpili aspekty neverbálne, nevedomé a nezámerné. Do istej miery sa dá povedať, že spolu s týmito rozšíreniami sa zväčšil aj počet účastníkov v skúmaných skupinách, keď dvoch „telegrafujúcich“ účastníkov nahradil súbor prirovnávaný k hudobnému telesu. Model orchestra nás takto aspoň nepriamo priblížil k pochopeniu limitujúceho významu množstva: Orchester síce nemusí mať dirigenta, no predpoklad súhry nedovoľuje voľné znižovanie alebo rozširovanie počtu účastníkov. Každé usporiadanie, ktoré sa v procesoch komunikácie vytvorí, môže fungovať len v istom rozpätí, danom minimálnym a maximálnym počtom komunikujúcich. Limitujúca úloha množstva však pri tomto modeli ostala vonkajším faktorom, ktorého pôsobenie sa priamo neskúmalo. Prednosťou obrazu, s akým prišiel Lévi-Strauss, je to, že usporiadania viaže so substrátom, ktorý má svoj vlastný zákon reprodukcie a ktorý podľa neho nevyhnutne smeruje k rozloženiu kultúrnych konštruktov. Neuvedomovaná a nezámerná súhra prvkov sa takto stala súčasťou kompozície, ktorej stabilita je len dočasná.

Obraz konfliktu medzi usporiadaním a jeho podložími stojí v pozadí dualizmov, ku ktorým myslenie Lévi-Straussa pri pokusoch o vyjadrenie všeobecných metodologických zásad často dospievalo. Treba však dodať, že jeho mysleniu neboli cudzie ani úvahy o možnostiach prekonania dualistických záverov. Je bezpochyby zaujímavé, že pohľad na spoločnosť ako skupinu komunikujúcich jednotlivcov a črtajúca sa perspektíva spoločného základu, akým by pre antropológiu, ekonómiu a lingvistiku mohla byť veda o komunikácii, ho priviedli k myšlienke premeny štatistických modelov na mechanické (a naopak); začal potom zvažovať možnosť preklenutia priepasti medzi demografiou a etnológiou.⁸ Rovnako zaujímavé je pre nás zistenie, že v Lévi-Straussovom diele sa s myšlienkou tohto spoločného základu umožňujúceho preklopenie protikladov stretávame nielen v *Štrukturálnej antropológii* (kde sa pokúsil o bilanciu svojich metodologických zásad), ale už v texte, ktorý sa zrodil v päťdesiatych rokoch a ktorý sa zaraďuje do žánru cestopisov.

Ide, samozrejme, o jeho prácu *Smutné trópy*. Opisuje tu svoj prvý pobyt v Južnej Amerike, cestu, ktorá sa preňho stala akousi iniciáciou do etnografie. Do záznamov zážitkov sa tu miešajú teoretické reflexie osobitosti „divého myslenia“, ktoré potom Lévi-Strauss porovnáva s naším, vedou poučeným myslením.

Jedna z týchto reflexií sa začína upozornením na rozdiel, ktorým sa kvalitatívne chápanie priestoru, pripisujúce astronomickým a meteorologickým javom magické vlastnosti, odlišuje od nášho, euklidovského chápania. My, ľudia západnej civilizácie, sa nazdávame, že z hľadiska, ktoré sme vďaka pokrokom vedenia dosiahli, môžeme presvedčenia o magických vlastnostiach svetových strán vyhlásiť za poveru. Lévi-Strauss však v týchto presvedčeniach vidí prejav inštinktívnej múdrosti, proti ktorej sa naše myslenie márne vzpiera. Ukazuje, že kvalitatívne chápanie priestoru je napriek všetkým pokusom vylúčiť ho z objektívneho obrazu sveta v našom myslení a konaní ustavične prítomné. Všimnime si, kde jeho prítomnosť odhaľuje: „Směr východ-západ uchováva si pro všechny lidi jakousi bytostnou dokonalost; a pro obyvatele mírného klimatického pásu jižní polokoule

---

⁸ „Tým sa otvorí ďalšia možnosť: premena štatistických modelov na mechanické a naopak. To znamená, že sa zasype priepasť medzi demografiou a etnológiou a získame teoretický základ predvídania a konania“ ([8], 330).

zůstává přese všechno sever sídlem zimy a tmy, a jih sídlem tepla a světla. V rozumném chování každého jednotlivce se nic z toho neprojeví. Ale v životě města lze pozorovat zvláštní kontrast. Třebaže představuje nejsložitější a nejrafinovanější formu civilizace, toto výjimečné soustředění lidí na malém prostoru a délka jeho životního cyklu působí, že dochází k svéráznému procesu: v jeho kadlubu střetávají se různé nevědomé postoje, z nichž každý je sám o sobě infinitezimální, ale které produkovaní obrovským počtem jednotlivců za týchž okolností a týmž způsobem jsou nicméně s to zplodit závažné následky“ ([6], 82). Takýmto závažným následkem je rast miest západným smerom a polarizácia biedy a prepychu podľa osi vedúcej z východu na západ. V usporiadaní urbánneho priestoru sa zrači tendencia, ktorá síce vychádza z prejavov individuí, nedá sa však pripísať ich vedomým rozhodnutiam.

Lévi-Strauss si v meste všima procesy, v priebehu ktorých veľké spoločenstvo zhromažďuje prejavy prirodzeného sklonu jednotlivcov, čím ich mikroskopicky malé účinky privádza k voľne viditeľnému a pre celkovú organizáciu priestoru závažnému výsledku. Mesto teda inštinktívne a citové prejavy ľudí uchováva, kumuluje a vo svojej podobe reprezentuje. Mesto, túto „najzložitejšiu a najrafinovanejšiu formu civilizácie“, nepokladá Lévi-Strauss za produkt vývoja, ktorý nás vzdďaluje od prírodných predpokladov nášho života; naopak, mesto je preňho prostredím, kde sa príroda prelína s ľudským umom, aby spolu vytvorili útvar pripomínajúci umelecké dielo.⁹

Všimli sme si, že do diskusie o povahe komunikačných procesov prispel Lévi-Strauss upozornením na závislosť usporiadaní od demografického substrátu. Z tohto hľadiska má populačný rast na klasifikácie, štruktúry a kódy, v rámci ktorých sa komunikačné procesy odohrávajú, negatívne a v konečnom dôsledku úplne rozkladné účinky: Kumuluje odchýlky od pravidla a privádza ich k nezvládnuteľnému rozsahu. Máme tu pred sebou druhú stránku kumulatívnych procesov odohrávajúcich sa v spoločenstve: Spoločným účinkom veľkého počtu infinitezimálne malých odchýlok v konaní jednotlivcov je usporiadanie mestského priestoru. Veľký počet jednotlivcov v tomto prípade nielenže neohrozuje usporiadanie spoločného priestoru ich kontaktov, ale je aj predpokladom vzniku tohto usporiadania. História nebude potom príbehom o rozklade a zániku jednej, kedysi prosperujúcej ríše; bude to história vzniku miest.

Všetky tieto posuny a transformácie približujú myslenie Lévi-Straussa k pozíciám, s ktorými sme sa stretli pri charakterizovaní pohybu Novej komunikácie. Naozaj, rozpoznávame tu tie isté odmietnutia a príklony: namiesto komunikujúcej dvojice adresovateľ-adresát vidíme komunikujúce spoločenstvo, kde jednotlivec vystupuje v postavení participujúceho článku; a v nadväznosti na toto rozšírenie sa opäť rozširujú aj dimenzie skúmaných prejavov, takže k verbálnym, vedomým a zámerným aktom pristupujú akty neverbálne, nevedomé a nezámerné. Mesto svojim priestorovým usporiadaním ukazuje tú ten-

---

⁹ Túto dvojité, prírodnú i spoločenskú povahu mesta vyjadruje Lévi-Strauss slovami: „Nejde tedy jen o metaforu, přirovnává-li někdo – jak bylo často činěno – město k symfonii nebo k básni; jsou to objekty stejné povahy. A město, v němž se stýká příroda a lidský um, je snad skutečností ještě drahocennější než umělecká díla. Jakožto seskupení živočichů, kteří uzavírají svou biologickou historii do jeho hranic a zároveň ji jako myslící bytosti modelují vědomými záměry, město ztělesňuje svou genezi i svou podobou zákonitosti biologického plození, organického vývoje i umělecké tvorby. Je zároveň přírodním objektem i kulturním subjektem, individuem i skupinou, skutečností žitou i skutečností sněnou: je věcí povýtce lidskou“ ([6], 83).

denciu ľudského konania, ktorá je na úrovni jednotlivých aktov neidentifikovateľná a nevedomovaná. Tento súbor naozaj nepotrebuje dirigenta. Na rozdiel od obrazu orchestra nás však obraz mesta vedie k pochopeniu významu *množstva* pre formovanie usporiadaných útvarov. Nevedomé tendencie sa zviditeľnia až pri koncentrácii veľkého počtu ľudí na jednom mieste.

Krátka Lévi-Straussova úvaha o meste pred nami otvára dve dimenzie, ktoré sa veľkosťou natoľko odlišujú, že sa dá hovoriť o makroskopickú a mikroskopickú úroveň. Aby Lévi-Strauss opísal tvar a usporiadanie mesta, musel sa naň pozerat' zhora a zachytávať svoj predmet zo širokej perspektívy. Tento obraz predstavoval mesto v makroskopických rozmeroch. Na konci svojej úvahy o kumulatívnom procese, ktorý v usporiadaní mestského priestoru podľa osi vedúcej z východu na západ napokon prejaví orientácie individuálnych postojov, nájdeme však túto charakteristiku mestských útvarov: „Jako mikroskop dovolujú spatřit na sklíčku kolektivního vědomí – v příznačném zvětšení – mikrobiální hemžení našich zděděných a napořád živých pověr“ ([6], 82). Zisťujeme, že pozorovanie mestského útvaru sa podobá práci s mikroskopom ukazujúcim hmyzenie mikróbov. Lévi-Straussov prístup k mestu teda umožňuje vidieť nielen veľké útvary a ich dlhodobé procesy, ale aj drobné udalosti odohrávajúce sa na mikroskopickú úroveň. Jedno podmieňuje druhé: na to, aby sa k mestu priblížil, musel sa najprv od neho vzdialiť. Takéto spojenie dvoch škál, makroskopickú a mikroskopickú, mu ponúkol skúmaný predmet: videný z diaľky, premenil sa na šošovku mikroskopu približujúcu pohyby, ktoré sa odohrávajú na úrovni indivíduí.

Medzi týmito rovinami sa v sérii transfokácií odohráva skúmanie procesov odohrávajúcich sa v urbánnom svete. Ponúka sa takto možnosť preklenúť dualizmus, v zajatí ktorého sa prístupy k mestu oddávna odvíjali. Olivier Mongin v knihe *Urbánna situácia* spája tento dualizmus s dvoma postojmi prejavujúcimi sa protikladnými diskurzmi. O východiskovom protiklade medzi dvoma druhmi diskurzov o meste hovorí: „Keď ide o mesto, bezprostredne sa nám ponúkajú dva protikladné jazyky. Aspoň spočiatku to vyzerá tak, že na jednej strane je jazyk spisovateľa a básnika, a na druhej diskurz urbanistu“ ([10], 24). Ako sme si všimli, transfokácia nás od urbanistického celku privádza k tým skrytým tendenciám v postojoch jednotlivcov, ktorých zaznamenávanie sa pokladalo za záležitosť spisovateľov.

Charakteristika mesta ako predmetu, v ktorom sa príroda stretáva s kultúrou a individuálne s kolektívnym, prechádza do konzekvencií týkajúcich sa jeho pozorovania: Dvojediná povaha mesta sa ukáže tomu, kto je od neho dostatočne vzdialený, aby mu kolektívne vedomie priblížilo mikroskopické zdroje pohybov odohrávajúcich sa uprostred každodenného života.

5. Prednosti obrazu mesta, ako ho načrtol Lévi-Strauss, ktoré pri štúdiu komunikačných procesov poskytuje, sa dajú zhrnúť nasledovne: Po prvé, tento obraz veľmi zreteľne upozorňuje na úlohu počtu účastníkov komunikačných procesov. Po druhé, nachádzame v ňom spojenie makroskopickú a mikroskopickú úroveň, čo umožňuje trasfokačné prechody medzi dvoma dovtedy oddeľovanými oblasťami. Po tretie, otvára sa tu perspektíva zjednocujúca spoločenské i prírodné určenia, podieľajúce sa na utváraní prostredia, kde sa odohrávajú súčasné komunikačné procesy.

Všetky tieto podnety nám naznačujú, čo pri skúmaní komunikačných procesov pri naša požiadavka myslieť vo veľkom. Až dnes, keď sa vzhľadom na rozsah komunikačných sietí táto požiadavka nastoľuje s veľkou naliehavosťou, môžeme posúdiť produktívnosť modelu, ktorý nám Lévi-Strauss ponúkol. Jeho obraz mesta ako sklíčka kolektívneho vedomia predznamenáva mnohé z toho, čo sa dnes rozvíja v štúdiách reflektujúcich urbanne procesy ako prejav kolektívnej inteligencie.

LITERATÚRA

- [1] BAYLON, CH. – FABRE, P.: *Initiation à la linguistique*. Paris: Fernand Nathan 1990.
- [2] CHARBONNIER, G.: *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*. Paris: Plon 1961.
- [3] JAKOBSON, R.: Lingvistika a poetika. In: Jakobson, R.: *Lingvistická poetika*. Bratislava: Tatran 1991.
- [3] KLINKENBERG, J.-M.: *Précis de sémiotique générale*. Paris: De Boeck & Larcier 1996.
- [4] KOL.: *Slovník slovenského jazyka*. I – V. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.
- [5] KOL.: *Slovník cudzích slov (akademický)*. Bratislava: SPN 2005.
- [6] LÉVI-STRAUSS, C.: *Smutné tropy*. Praha: Odeon 1966.
- [7] LÉVI-STRAUSS, C.: *Myšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel 1971.
- [8] LÉVI-STRAUSS, C.: *Anthropologie structurale*. Paris: Plon 1974.
- [9] MARC, E. – PICARD, D.: *L'Ecole de Palo Alto*. Paris: Retz/SEJER 2004.
- [10] MONGIN, O.: *La condition urbaine*. Paris: Seuil 2005.
- [11] WINKIN, Y.: Présentation générale. Le télégraphe et l'orchestre. In: Winkin, Y. (ed.): *La Nouvelle Communication*. Paris: Seuil 1981.

---

prof. PhDr. Miroslav Marcelli, PhD.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: marcelli@fphil.uniba.sk